

Wer-iz-wer: Sjolem Asch (II)

Fred Borensztajn

In het vorige nummer van *Grine Medine* stond het eerste deel van Wer-iz-wer over Sjolem Asch, de in zijn tijd beroemde, maar nu wat vergeten Jiddisje schrijver. Met speciale aandacht voor het toneelstuk *Got foen nekome* (God der wrake), *Motke de dief* en het verhaal 'Kidesj hasjem'. In het daaraan voorafgaande nummer stond een vertaling van een kort verhaal van Asch: 'A sjtiler gortn'. In dit nummer aandacht voor de laatste jaren van Sjolem Asch, nogmaals de controverse over zijn christelijke romans, een fragment uit zijn boek *Mozes* en een curieuze brief die hij in 1957, enkele maanden voor zijn dood, aan Ben Goerion schreef.

Tot slot drukken we weer een kort verhaal van Asch af, in het Jiddisj 'Der zelner' (op pagina 27 - 26) en in vertaling 'De soldaat' (op pagina 24 - 25).

Eind 1955 vestigt Sjolem Asch zich in Bat Jam. Hij betreft er met zijn vrouw Mathilda een kleine, uit beton opgetrokken villa in de Arlosoroffstraat, recht tegenover het huis van Ben-Ari, de burgemeester van het stadje Asch is dan 75. De orthodoxe gemeenschap in Bat Jam heeft geprobeerd zijn komst tegen te houden. Voor een 'afvallige' en 'missionaris' als Asch, de schrijver van *De Nazarener*, was volgens de orthodoxen geen plaats in het heilige land en zeker niet binnen hun gemeente, maar de burgemeester, die in zijn jeugd in Plonsk een groot bewonderaar van de schrijver was, wenst niet te wijken voor de orthodoxe dwingelandij.

Koele ontvangst

De koele ontvangst en de vijandigheid die Asch ervaart na zijn komst naar Israël, gaan hem zeer aan het hart: wanneer hij bijvoorbeeld een school bezoekt en een onderwijzer aanspreekt, keert deze hem zonder iets te zeggen de nek toe. Maar daarnaast krijgt hij ook steun, met name van de kant van de Jiddisje schrijvers. Door velen wordt hij dan nog als de grootste levende Jiddisje en joodse auteur gezien. Op een feestelijke bijeenkomst begin januari 1957 draagt niemand minder dan Avraham Sutzkever een hoofdstuk voor uit Asch' roman *Mozes*, dat in de Sinaï-woestijn speelt; een toepasselijk thema, omdat kort tevoren de Sinaï-campagne van 1956 heeft plaatsgevonden. Asch voert het woord op deze bijeenkomst en roemt de moed van de dappere zonen en dochters van Israël, die de wereld hebben laten zien waartoe het joodse volk in staat is, al ziet die wereld hen liever in de slachtofferrol. Zijn woorden zijn vol pathos en

retoriek, maar dat is in die tijd de toon (en ook vandaag nog, als je sommige Israëliische politici hoort spreken). In elk geval moge duidelijk zijn dat de van verraad betichte schrijver zich één voelt met zijn volk.

Hoe brengt Sjolem Asch zijn dagen door in Bat Jam? Hij werkt aan een nieuwe roman, redigeert een heruitgave van vroeger werk, waarover hij ruziet met redacteur Tsanin, gaat met zijn vrouw op bezoek bij notabelen, zoals de weduwe van Chaim Weizmann, schrijft voor kranten (*Letste Najes*) en maakt wandelingen naar en langs het strand. Helaas is hem geen lang leven beschoren in zijn *letster hejm*. Eind januari 1957 wordt hij getroffen door een lichte beroerte, waarvan hij nog herstelt, maar in juli van dat jaar overlijdt hij tijdens een bezoek aan Londen, waar zijn dochter woont.

Secretaris

Al deze details zijn ons bekend, doordat Asch' laatste levensdagen zijn opgetekend door Jitschak Panner – zijn secretaris uit die tijd – die een dagboek heeft bijgehouden van zijn ontmoetingen met de auteur en zijn notities in 1958 heeft uitgegeven¹. Het is niet groots geschreven, maar geeft een goed beeld van de niet al te sympathieke en zeer van zichzelf vervulde schrijver. Panner is wel kritisch, maar toch vooral een bewonderaar die zeer tegen de grote meester opkijkt. Hij beschrijft hoe hij als bar mitswe-jongetje, tijdelijk ondergebracht bij familie in New York, getuige is van het tumult dat de opvoering in het Jiddisj van *Got foen nekome* veroorzaakt en hoe hij, tot zijn grote opwinding een jaar later, terug in zijn stadje in Boekovina, Asch samen met Perets zomaar op straat ziet lopen. De beide schrij-

Sjolem Asch aan zee

vers zijn op een literaire tournee en genieten tevens van de rust van de Karpaten. *‘In a sjejnem tog hob ich zej derzen sjpatsirn oif der gas – dem abisl oentergezetstn man mit di groise wontses [snor] oen der groi-griner pelerine oif di akslen, oen dem sjlankn joen-german mit di klejne sjwartse wonselech. Mit a klapndik harts bin ich zej nochgegan-gen foen hintn. Dos raichste oen gebildetste mejdl foen sjtot hot zej aroemgefirt...’*

Dat speelt in 1908. Panners eerste echte ontmoeting met de schrijver vindt bijna vijftig jaar later plaats, wanneer hij Asch december 1955 in de foyer van het Dan-hotel in Tel Aviv ziet zitten. Hij spreekt hem aan en komt hem een paar maanden later weer tegen op straat, wanneer Asch hem bij toeval de weg vraagt en zich door hem laat begeleiden. En dan gaat hij, het is inmiddels eind 1956, bij Asch op audiëntie om hem namens het bestuur van de Jiddisje schrijversvereniging (Sutzkever en Lis) te vragen of hij hun eregast wil zijn bij de opening van hun nieuwe sociëteit. Asch herinnert zich niet dat hij Panner al twee keer eerder heeft ontmoet, maar de laatste voelt zich niet gekwetst. Tijdens dat gesprek vraagt Asch hem plotseling of hij ‘schrijft’. Panner is zeer gevlaid, ja, hij schrijft, het stelt niets voor, maar hij heeft laatstelijk toch ook een boek gerecenseerd in *Di goldene kejt*. Het geval wil namelijk dat Asch een secretaris zoekt, maar dat vertelt hij hem pas nadat hij het betreffende artikel in *Di goldene kejt* heeft bekeken en ‘goedgekeurd’. Het is inte-

ressant te lezen wat dat secretaris-zijn inhoudt. Asch is begonnen met een nieuwe roman, *Jakob en Rachel*, en telkens als hij een hoofdstuk af heeft, mag Panner, die ook in Bat Jam woont, het handschrift overtikken op zijn schrijfmachine (Asch zelf kan niet typen). En van tijd tot tijd mag hij een door de meester gedicteerde brief uittikken, sommige brieven van onbekende of onbelangrijke briefschrijvers naar eigen inzicht beantwoorden en de bus nemen naar Tel Aviv om daar papier en inkt voor de meester te kopen of een spoedeisende brief te bezorgen. Maar ook mag hij de schrijver soms begeleiden op zijn dagelijkse wandeling naar het strand.

Der man foen Natseres

Ik wil hier nogmaals terugkomen op het tumult dat de verschijning van *De Nazarener* in de jaren veertig veroorzaakte². Het was overigens niet het eerste ‘schandaal’ rond Asch. De theatervoorstellingen van *De God der wrake (Got foen nekome)* bezorgden hem, zoals gezegd, reeds vele vijanden in orthodox-joodse kringen omdat hij een onwaardig beeld van gelovige joden zou hebben geschetst, en later maakte hij het nog erger door in een artikel in de Poolse pers de *bries miele*, de besnijdenis, een ‘barbaars ritueel’ te noemen. Volgens Sjmoeël Niger, vriend en criticus van Asch, was het niet eens de verontwaardiging over de inhoud van het boek als zodanig die de opwinding in joodse kring rond *De Nazarener* veroorzaakte, maar vooral het verbreken van het taboe rond de figuur van Jezus³. Joden plachten in Oost-Europa een straat te mijden waarin een kerk of klooster stond, laat staan dat ze een kerk binnengingen. Het woord Jezus in de mond nemen was ongehoord en zou iemand daarover spreken, dan zouden ze bij wijze van spreken watjes in hun oren doen. De naam Jezus en het christendom waren immers direct geassocieerd met pogroms. Een van de redenen dat de *Forwerts* het boek weigerde te publiceren, zo veronderstelt Niger, was dat ze het hun orthodoxe lezers niet wilden aandoen de namen van Jezus en Judas in een joods blad afgedrukt te zien. De verschijning van het boek riep bij joden een gevoel van ‘gewald’ op, van verraad. Maar de kritiek dat het boek, door zijn

liefdevolle beschrijving van Jezus missionair was en de joden opriep zich massaal te sjmadden, was niet gerechtvaardigd. Niger geeft aan dat Asch zich door bepaalde nogal ongelukkige uitspraken in interviews zelf medeschuldig heeft gemaakt aan het ontstaan van deze mythe. Ten slotte ziet Asch zich zelfs genoodzaakt via een zegsman het volgende te verklaren: ‘*Es iz lachloetn [volkomen] falsj, az ich koem prejdikn kristnoem tsoe jidn. Me sjraibt mir tsoe zachn, vos zainen mir fremd. Ich prejdik nisjt kejn kristnoem. Far mir iz es a sjtof far main sjafn, poenkt wi es iz gewen sjtof in oendzer lebn...*’⁴

Het gaat tenslotte niet om een religieus werk of om een wetenschappelijk op feiten gebaseerd werk, maar om een kunstwerk. Het is moeilijk, zegt Niger, om *Der man foen Natseres* door de emotionele lading die het heeft meegekregen onbevangen en onbevooroordeeld te lezen als een ‘verhaal’, een ‘*maise*’, waarbij de schrijver zich door zijn fantasie en inlevingsvermogen heeft laten leiden. Zoals in ieder boek probeert Asch zich met zijn personages te identificeren en ze liefdevol te beschrijven. Maar de sterkte van de roman ligt volgens Niger vooral in de beschrijving van de joodse gemeenschap in de tijd van Christus, een gemeenschap die sociaal en religieus sterk verdeeld was.

Mijzelf is het, denk ik, niet gelukt *De Nazarener* (in de Nederlandse vertaling) onbevooroordeeld te lezen. Het eerste deel, ‘Een profeet verrijst’, vond ik nog wel interessant, zij het qua opbouw en stijl erg ouderwets, het tweede deel ‘De Messias komt’, met als hoofdpersoon Judas Iskariot, waarin de christenen veel meer worden verheerlijkt, kon ik niet meer doorkomen. Maar Niger, de oprechte criticus en Aschkenner, betoogt dat de roman moet worden gezien als een logisch vervolg op het veel geroemde *Der tilim-jid* uit 1936 (*Salvation* in de Engelse vertaling) en dat het Asch’ beste boek is.

Mozes

Van de man van Nazaret naar Moïse rabenoë. Na de publicatie van *Mary*, de derde en laatste christelijke roman, verschijnt in 1951 *Moïse*. Asch heeft weer een joods-

historische figuur tot onderwerp gekozen. Hij beschrijft het leven van Mozes, zich hierbij baserend op de bijbelse en talmoudische bronnen. Het is geen religieuze of historische roman, waarschuwt Niger, maar meer een psychologische. Asch romantiseert, maakt een heel verhaal uit drie zinnen Tenach en mengt realistische beschrijvingen met die van de wonderen Gods. Het is niet zozeer het leven van Mozes dat hij beschrijft, als wel de geboorte van het joodse volk, aldus Niger, met de bijbehorende barensweeën. Hieronder een klein fragment uit de roman. Het volk is weggevoerd uit Egypte, maar mort voortdurend. Waren ze maar bij de vleespotten van Egypte gebleven! Er is in de woestijn geen water en er is geen voedsel. Laat Mozes zijn God aanspreken! Wat is de Hoogste met hen van plan? Hoe lang moeten ze nog honger en dorst in de woestijn? Daarop antwoordt Mozes de vertegenwoordigers van het volk:

– ווער בין איד, איד זאל זאגן גאט⁵ אז זיין פֿאַלק הונגערט; ווייסט ער דען דאָס ניט אַליין? קוקט ער ניט אַראָפּ פֿון זײַנע הימלען און זעט ער ניט אײער צער, ווי ער האָט געזען אײער פֿיין אין מצרים און געהערט אײער קרעכצן? ניט צו מיר געהערט איר, נאָר צו גאָט, און ניט איד וועל אײך געבן עסן, נאָר גאָט אַליין. צו אים רופֿט, און ער וועט אײך ענטפֿערן, - האָט משה געזאָגט און זיך אָפּגעווענדט פֿון פֿאַלק. נאָר קוים איז ער אַרײַנגעקומען אין זײַן געצעלט אַרײַן, האָט משה דערהערט גאָטס שטים אין זײַן האַרץ. און די שטים האָט אים צו וויסן געגעבן, ווען גאָט וועט נערן דאָס פֿאַלק און ווי אַזוי ער וועט עס טון. גאָט האָט צוריקגעהאַלטן זײַן שפּײַז פֿון פֿאַלק ביז איצט, כּדי צו פּרוּוון, צי זײ וועלן גײן אין די וועגן פֿון זײַן תּוּרָה, אָדער ניט. און משה און אַהרן האָבן געקענט ברענגען די גוטע בשׂוּרָה צו די בני ישראל.

‘Wie ben ik, dat ik God moet zeggen dat Zijn volk hongert? Weet Hij dat zelf dan niet? Kijkt Hij niet neer uit zijn hemel en ziet Hij jullie ellende niet, zoals Hij jullie pijn zag in Egypte en jullie gekreun hoorde? Jullie behoren niet aan mij toe, maar aan God, en ik ben niet degene die jullie te eten zal geven, maar God zelf.. Roep hem aan en hij zal jullie antwoorden’, zei Mozes, en hij keerde zich af van het volk.

Maar nauwelijks terug in zijn tent hoorde Mozes de stem van God in zijn hart. En de stem liet hem weten wanneer God het volk te eten zou geven en hoe Hij dat zou doen. God had het volk tot dan toe zijn eten onthouden om het op de proef te stellen, om te zien of ze Zijn wetten wel zouden volgen.

En Mozes en Aäron konden het goede nieuws aan het volk van Israël brengen.

Zodat het de volgende avond al kwartels uit de hemel regent en de dag daarop manna...

Ben Goerion

Van Mojsje rabenoe naar een andere historische leider, David Ben Goerion. Op 7 maart 1957 roept Asch zijn secretaris plotse-ling bij zich en dicteert hem een brief aan de minister-president. De brief is in het Hebreeuws gesteld, want natuurlijk beheerst Asch met zijn cheder-achtergrond het Hebreeuws tot in de puntjes. Panner tikt de brief uit en verstuurt hem nog dezelfde dag. Vrij vertaald en heel in het kort weergegeven, begint Asch van zijn grote (ongetwijfeld diep gemeente) bewondering voor de staatsman te getuigen. Ik dank God in mijn gebeden, zegt hij, dat ik zo gelukkig ben geweest een tijdgenoot van u te mogen zijn. Maar ook dank ik *hakoddesj-borchoe* voor de wonderen die hij in deze tijden heeft verricht ten aanzien van het joodse volk en de kracht die hij onze zonen en dochters in de krijgsmacht heeft gegeven op een moment dat we aan de rand van de afgrond stonden. Dit alles is natuurlijk geschreven tegen de achtergrond van de dreiging die aan de Sinaï-campagne voorafging.

Ik ben het zondermeer met al uw beslissingen eens, richt Asch zich verder tot de minister-president. En ik begrijp ook heel goed hoeveel bloed, zweet en tranen het u heeft gekost om voor ons volk te bereiken wat er vandaag tot stand is gebracht. Ik weet dat u het druk heeft, maar ik voel een sterke drang u te ontmoeten om u mijn erkentelijkheid over te brengen. Ik begrijp natuurlijk hoe kostbaar uw tijd is en dat u al uw tijd aan de belangen van het land moet besteden, maar toch, er is mij zoveel aan gelegen u te ontmoeten om een belangrijke zaak met u te

bespreken dat ik u om een half uurtje van uw dure tijd vraag. U mag de plaats en het tijdstip van de ontmoeting bepalen. In naam van de jarenlange vriendschap tussen ons beiden, verblijf ik etc etc.

Uit het boek van Panner wordt niet duidelijk wat Ben Goerion (of diens secretaris) heeft geantwoord, maar ik betwijfel of een ontmoeting heeft plaatsgevonden. Evenmin wordt duidelijk welke gewichtige zaak Asch met de minister-president wilde bespreken.

Noten

¹ Jitschak Panner, *Sjolem Asch in zain letster hejm*, Peretz, Tel Aviv 1958.

² *De Nazarener* werd in 1939 in het Engels gepubliceerd, nadat de *Forverts* het in 1938 geweigerd had; de originele tekst in het Jiddisj verscheen pas in 1943. Als vervolg op dit boek verschijnt in 1944 *The Apostle*, over het leven van Paulus. Dit boek wordt door de joodse critici als anti-joods gezien. Het is nooit in het Jiddisj verschenen. De derde 'christelijke' roman, *Mary*, over het leven van Maria, verscheen ook uitsluitend in het Engels, in 1949.

³ Sjmoeël Niger, *Sjolem Asch, zain lebn oen werk: Der man foen Natseres*, New York 1960.

⁴ Asch reageerde als door een slang gebeten op de zijns inziens benepen kritiek van joodse zijde op zijn christelijke boeken. In *The Mendele Review* kom ik het volgende citaat van Asch tegen, dat enigszins haaks staat op de boven geciteerde verklaring van de schrijver: 'Ich wil prejdi kn jidntoem oen kristntoem als ejn lere, oiser di sjoeln oen oiser di kirches. Ich bin iber-tsaigt az di tsoekoenftike doires weln mir farsjtejn oen opsjatsn main werk. Der haintiker dor iz nisjt imstand mich tsoe misjpetn.'

⁵ Asch schrijft hier en op andere plaatsen de ware naam van God.

